

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

LOVAS István

Feketén fehéren. Clémentine Madiya Faik-Nzuji a belga gyarmatosítókról, a győztesek történelméről és Isten kisujjáról

Eredeti közlés/Original publication:

Magyar Nemzet, LXVIII. évf., 69. szám, 2005, március 12, 26–27. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.734

Dátum/Date: 2014. március 9. / March 9.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

LOVAS István: Feketén fehéren. Clémentine Madiya Faik-Nzuji a belga gyarmatosítókról, a győztesek történelméről és Isten kisujjáról, *AHU MATT*, 2014, **pp. 1–11. old.**, No. 000.000.734, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

hazai könyvtárakban

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, beszélgetés a luba származású kongói írónővel és etnológussal, Clémentine Faik-Nzujival, Faik-Nzuji asszony kutatási területei: bantu nyelvészet és szájhagyományok, szakralitás Afrikában, afrikai jelkép-rendszerek, afrikai hagyományok Kongóban, afrikaiak és fehérek viszonya Kongóban, az afrikai holocaustok mai megítélése, afrikai történelem a helyben született emberek szemével, a gyarmati korszak másféle bemutatása az afrikaiak által művelt történettudományban

African research in Hungary, interview with the Ba-luba (Congo) writer and ethnologist, prof. Clémentine Faik-Nzuji, research fields of prof. Faik-Nzuji: Bantu linguistics and oral traditions, the role of sacred in Africa, system of emblems (symbols) in Africa, African traditions in Congo, relationship between Africans and whites in the Congo, today's judgment of the holocausts in Africa, African history through the eyes of the „locally born” people, presentation in „other mode” of colonial period in the historiography produced by Africans

 AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
 ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
 TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
 SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
 COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
 writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

**A MAGYAR TUDOMÁNY KÜLFÖLDI BARÁTAI
AZ AFRIKA-KUTATÁS TERÜLETÉN
FRIENDS IN ABROAD OF HUNGARIAN SCHOLARSHIP
ON THE FIELD OF AFRICAN RESEARCH**

Clémentine Madiya Faik-Nzuji

FEKETE FEHÉREN

Clémentine Faik-Nzuji Madiya a belga gyarmatosítókról, a győztesek történelméről és Isten kisujjáról

Lovas István

Clémentine Madiya Faik-Nzuji 1944-ben született a Belgiumnál nyolcvan-szor nagyobb Kongóban. A Sorbonne-on végzett egyetemet. Szülőföldjén hat éven át tanított, majd két éven át Niamey-ben, Niger fővárosában. 1981 óta Louvainben oktat, ahol 1986-tól kezdve a CILTADE (az afrikai nyelvek, irodalom és hagyomány ápolásáért létrehozott központ) vezetője. Költészetével első díjat nyert a szenegáli Leopold Senghor irodalmi versenyen. Számos díjat kapott, közöttük a Radio France Internationale-tól 1990-ben a francia nyelven az évben írt legjobb novelláért.

Az 1910-re elkészült Királyi Közép-Afrika Múzeum az afrikai etnográfiaának vélhetően a világ legfenségesebb és leggazdagabb tárháza a versailles-i méretű brüsszeli parkban. Jellemző, hogy – mint egy ismert helybéli műkereskedő elmondta – csupán a múzeum pincéjében mintegy negyedmillió afrikai törzsi maszk és szobor található, azaz gyakorlatilag a negyede a világon jegyzett afrikai műtárgyaknak. A múzeumot II. Leopold király kezdeményezésére építették, hogy közszemlére tehesék a Belgium afrikai gyarmatairól származó bennszülött műremekekeit.

Az ország 175 éves fennállásának szentelt ünnepségsorozat részeként nyílt meg a múzeum hatalmas palotaépületében *A Kongó emléke, a gyarmati idők* címmel reprezentatív kiállítás, amely október 9-éig tart nyitva. Ez alkalommal kerestük fel otthonában Clémentine Madiya Faik-Nzuji asszonyt, aki a belgiumi Louvain katolikus egyetemén nyelvészetet, a szájhagyomány útján terjedő irodalmat és afrikai kultúrát tanít. Tudományos munkássága lélegzetelállítóan kiterjedt. Megjelent könyveinek majdnem mindegyike amolyan első – abban az értelemben, hogy az éppen feltárt területen úttörő szerepet játszó munka termékéről van szó, legyen az bantu nyelvészet, az afrikai jelek magyarázata, a szakrálisnak/szentnek a hatalma vagy a jelképek szerepe az afrikai emberek és törzsek életében.

A professzor asszony barnás-vöröses téglás, kőpadlós háza Afrika és Európa legderűsebb hangulatának sajátos ötvözete: nemcsak a könyvtárfalat díszítő, kincset érő régi maszkok, az afrikai szőttessel letakart asztalon álló, ultramodern formatervezésű számítógépe, de a fa és a kő kizárólagos kombinációjából áradó különleges nyugalom miatt is.

– *A belga lélekben milyen erős nyomai vannak a régi gyarmatok, Kongó és, ahogyan akkor nevezték, Ruanda-Urundi emlékének?*

– Nem fordítva kellene feltennie a kérdést éppen nekem? Nem úgy, hogy a kongói lélekben milyen erős nyomokat hagyott a gyarmati korszak?

– *De Ön e területről is nagyon sokat tud.*

– Csak vicceltem – részben. Mert én csak kívülről tudom szemlélni azt, hogy mi játszódik le egy belga lelkében, ahogyan például hozzám

viszonyulnak. Ez pedig egyfajta kettősség. Büntudatuk van, de nem biztos, hogy ezzel tisztában vannak. Amikor például a mai Kongóról beszélünk, mindig hozzáfűznek ehhez valamit, aminek az a lényege, hogy „nem csak a belgák”. Vagyis ezek a viszonyulások meglehetősen terheltek. Azt persze hozzá kell tennem, hogy nagyjából velem egykorúakról beszélek. Olyan fehér belgákról, akik Afrikában születtek, és ott nőttek fel.

– *Akkor most felteszem az ön által javasolt kérdést. Mi van a kongóiak lelkében a belgákról? Szintén kétértelműség?*

– Igen. De térjünk vissza az eredeti kérdésre. A tanítványaim természetesen egészen máshogy állnak „lelkileg”. Amikor velem egykorú, kongói születésű belgákkal találkozom, akkor ez azt jelenti, hogy akár az egyetemen, akár máshol, először itt találkoztunk. Olyan nem fordulhat elő, hogy egyikük gyerekkori ismerős vagy gyerekkori barát lenne. Ilyen kapcsolat nem létezett a gyarmati Kongóban, ahol a fehér és a fekete gyerekek nem kerülhettek kapcsolatba egymással. Az egyik környéken csak belgák, a másikban csak kongóiak laktak. Keveredés nem volt. Ugyanakkor a belga és a mai Kongóból jött tanítványaim nyugodtan beszélhetnek egymásról úgy, hogy gyerekkori barátok vagyunk. Ez hatalmas különbség, nemde?

– *A gyarmat! Kongóban a dél-afrikai apartheidhez hasonló elkülönítés volt rendjén?*

– Teljes mértékben. Nagyon szigorú faji elkülönítés.

– *Kezemben tartok egy rendkívüli könyvet, amely 1999-ben jelent meg. Adam Hochschild, a kaliforniai Berkeleyn tanító történész írta Leopold király szelleme címmel. Az alcíme: A kapzsiság, a terror és a hősiesség a gyarmati Afrikában. Ő azon nagyon kevés történészek egyike, aki leírta azt a döbbenetes adatot, hogy 1880 és 1920 között a belga gyarmatosítók mintegy 10 millió kongóit irtottak ki. A teljes kongói lakosság felét. Másik kezemben pedig egy füzetet tartok, amelyet a mostani kongói kiállításon kaptam. Ebben azt írják, hogy vannak, akik népirtással vádolják a belgákat, és mindez Edmund Morel hamis adatain alapszik, aki „túlbecsülte” a kiinduló alapul vett kongói lakosság létszámát. Nekem úgy tűnik, itt nagyon érzékeny dologról*

van szó még ma is – főként, ha arra gondolunk, hogy, mint Hochschild írta könyve utolsó fejezetében, a belga levéltárakban királyi parancsra elégették a kongói rémtettekről szóló dokumentumokat. Vagy tévedek?

– Akkor most hosszú válasz jön.

– Mielőtt jönne, gyors kérdés. Nemrég hallottam a BBC világszolgálatában, hogy Kinshasában, a Kongói Demokratikus Köztársaság fővárosában visszaállították II. Leopold belga király szobrát, akinek 1885-ben az akkori Kongói Szabad Állam területei egyszerűen magántulajdonává váltak. Ez a szobor-visszaállítás nem hangzik úgy, mintha Moszkvában felállítanák Adolf Hitler szobrát?

– Ez a szobor már a múlt század óta ott állt. Mobutu távolíttatta el. És azt mondanom sem kell, nem minden kongói gondolja úgy, hogy ezt a szobrot vissza kellett volna helyezni. Sőt, azt is hallottam, bár ezt nem tudom megerősíteni, hogy a napokban ismét eltávolították. Vannak és lesznek olyan kongóiak, akik egyszerűen semmit nem tudnak a gyarmati korszakról, és nem is érdekli őket a múlt. Felőlük helyre lehet állítani Leopold szobrát. Ám vannak kongóiak, akikből a gyarmatosítás emléke kitörölhetetlen. Így tehát moszkvai hasonlata részben helytálló.

– De abban megegyezhetünk, hogy Hitler szobrát egyáltalán nem lehetne felállítani Moszkvában vagy Berlinben?

– Teljes mértékben. Kivéve, ha a nácik győztek volna. Míg Kinshasában erre sor kerülhet. Emiatt roppant boldogtalan és keserű vagyok. Azért, mert Kongóban – a vezetőket is beleértve – olyan emberek élnek, akiknek nincs emlékezetük. És emiatt nem is tudom, hogy a jelenlegi, nagyon szomorú helyzetből miként tud kikecmeregni az ország. Ha az emberek nem ismerik saját történelmüket, azt megismételhetik. És meg is ismétlik. A tudatlanság nagyon nagy baj. Képzelve el, hogy ön úgy neveli a gyermekét, hogy annak nem mondja el, milyen volt a kommunizmus! Hogy a gyerek kezébe egyetlen könyvet sem adnak, amely leírja azt, hogy mi történt a kommunizmus idején. Akkor azt is hiheti egy nap, hogy a kommunista diktatúra tejjel-mézzel folyó Kánaán volt. Kongói vezetői pedig ebbe a kategóriába tartoznak. Ők nem olvasták saját történelmüket. Egyébként, tudja, na-

gyon jó pillanatban beszélgetünk. Itt van a legújabb könyvem kézírata. A kiadó már megtervezte a borítót. Nézze: Mondd el nekik – Kongó valódi története 1890-től 2000-ig, a lakosság elmondása szerint. Ezt a címet adta a kiadó. Az biztos, hogy egyedülálló könyv lesz a piacon. Meghívom a bemutatójára. Még az idén lesz. Kongó történetét eddig a győztesek írták meg. Még az afrikai történészek is a fehérek könyveiből dolgoztak. Azt használták forrásként. Most egy afrikai írja le az afrikaiak történetét úgy, ahogyan azt az afrikaiaktól hallja. Egy belga történész nem fogja úgy megírni a Kongóról szóló történetet, hogy „mi szenvedtünk a gyarmatosítástól”, mert a „mi” a történész esetében a gyarmatosító, aki nem szenvedett. Nem fogja azt írni, hogy „amikor kiirtottak bennünket”. Senki nem ír így történelemkönyvet. Lelkileg és fizikailag is lehetetlenség. A kongóiak pedig a belgáktól ismerik történetüket. Már amelyik ismeri a múltnak akár ezt a változatát is.

– *Az angol vagy német könyvpiacra sem jelent meg hasonló könyv?*

– Nem. Ez az első, hogy afrikaiak vallanak magukról. Azért is jelentkezett oly sok kiadó, külföldről is, amikor hírért vették, hogy kész lettem a kézirattal. Már egy filmes is érdeklődött. Annak is nagyon örülnék, ha magyarul kiadnák. Látja ezt a képet? Tudja, kit lát itt? Engem. Kisiskolás koromban. És tudja, ki van ezen a képen? Apám egy belga iskolában, a padban. Pontosan úgy, ahogyan a szüleim mesélték. Amikor megtaláltam a képeket, egyértelművé vált, hogy szüleim és mások, akik e könyv orális forrásai, igazat mondtak.

– *Hol lelte fel a fotókat?*

– Bejártam a fél világot. Elmentem a Kongóban térítő misszionáriusok levéltáraiba. Kongótól Olaszországon át Belgiumig. Semmilyen támogatást nem kaptam, csak a tanári fizetésemből utaztam és készítettem ezt a könyvet. Ellenőriztem az iratokból, hogy amit a szüleim és a többiek meséltek, igaz-e. Minden úgy volt. A nagyszülők elmesélték, mi történt 1900-ban, a szülők pedig átadták ezt nekem. Az iratokban mindez megtalálható volt. Anyám például elmondta, hogy amikor *Albert* király Léopoldville-ben járt 1927-ben, ő volt az, aki átadott neki egy virágcsokrot. Képzelve, ezt a fényképet is megtaláltam, és benne lesz a könyvben! De ez az a pillanat, amikor visszatérek a hosszú válaszhoz. Szóval én nem hiszek az egzakt tudományok eg-

zaktságában. Még a természettudományok is ideológiával vannak átítatva: Hát még a szellemtudományok! Az egyetemeken nem mondanak igazat, amikor azt tanítják, hogy a tudományok egzaktak. A kémiában vagy a fizikában a felfedezések is ideológiától vezérelt célokból történnek. Nagyon szerényen kell megválasztani a kiindulópontot. Én például nem lehetek egyszerre itt Belgiumban, élvezve mindazt, amit Belgium nyújt, ugyanakkor szidalmazva ezt az országot az Egyesült Államokban. Még akkor is, ha tudom, hogy vannak Belgiumnak hibái, a világ előtt meg akarom védeni. Ez emberi. Emberi, akár a család szintjén. Ha az ember összevész a házastársával, nem áll ki háza kapuja elé, hogy azt világgá kiabálja. Nos, amikor ön azt mondta, hogy tízmilliós népirtás történt, és a múzeumi füzet azt állítja, hogy ez nem igaz, akkor mondhatjuk, hogy abszolút értelemben egyik félnek sincs igaza. Azt pedig soha nem tudhatjuk meg, hogy kinek van igaza, annyi tény játszik közre. Nekem viszont keveset számít, ha azt mondjuk: tízmilliót, négymilliót vagy három-milliót öltek meg. A lényeg, hogy emberi életek szűntek meg. Emlékszik, amikor az egész világ egy percre megállt, amiért New Yorkban majdnem háromezren meghaltak? Ők többet számítanak emberi lényként? Látja, én ezért hiszem azt, hogy számokba kapaszkodni nem okos dolog, és nem igazságos, hanem hibás módszer. A király elmegy a misére, ha egy ember meghal, de meg sem mozdul, ha ötvenet ér halál. Miért? Mert az emberi lények nem egyformák a halál szempontjából. Érti, amit mondok? A halál elé számot tenni, legyen az ötezer vagy ötmillió, nyugati kategorizálási probléma. Az egyik tízmilliót kiált, a másik négymilliót. A vita pedig nem azon van, hogy embereket öltek meg. Emlékszem, még gyerek voltam, amikor láttam, hogy egy autó, amelyikben két belga utazott, összeütközött egy ötven feketét szállító teherautóval. Mindkét jármű belezuhant a szakadékba. Mindenki meghalt. Az akkori újságok azt írták, hogy a balesetnek két halottja volt. A két fehér, persze. Ruandában nem ez ismétlődött meg? Amikor néhány kék sisakos ENSZ-katona élete fontosabb volt, mint több százezer fekete halála? Holott a katona felkészülhet a halálra, ha katona. Ruandából a népirtás idején félig üres, pontosabban fehérekkel félig telt repülőgépek szálltak el Európába. Az emberek a gép előtt sírtak, hogy vegyék fel őket, mert megölik őket. Nem vették fel, mert feketék voltak. Meg is ölték mindegyiküket. Közöttük az egyik tanítványomat. Aki szintén nem volt sem fehér, se belga. „Csak” egy emberi lény.

– *Ha jól tudom, az elmúlt években is megöltek mintegy hárommillió embert Kongóban a konfliktusokban.*

– Így van.

– *Az ország ásványkincsei utáni mohóság váltotta ki az öldöklést?*

– Igen. Az elmúlt években visszautaztam Kongóba kutatásaimat folytatni. Jó mélyen behatoltam az országba, pedig tudja, hogy mekkora területről van szó. Amit saját szememmel láttam, megdöbbentő volt. Az emberek úgy viszik a gyémántot, ahogyan akarják. Láttam ott egy belgát. Külön milíciája volt. Az a típus, aki Belgiumban általában munkanélküli. Ott pedig szó szerint tömte a zsebébe a gyémántot. Ott száz euróért lehet katonát vásárolni egy egész hónapra. Ezt meg kellene állítani. De az európaiaknak ez nem áll érdekükben. A helyiek pedig nem tudnák, még ha akarnák sem.

– *A konfliktus kirobbantóiként gyakran megjelölt multinacionális cégeket sem lehet kiűzni onnan?*

– Ez nagyon bonyolult. Ahhoz, hogy ez a folyamat meginduljon, az ottaniaknak meg kellene érteniük, hogy ezek a vállalatok mit tesznek. Az ember nem azzal a gondolattal születik, hogy egyes cégek milyen gonoszak. Ezen gondolkodni kell. Gondolkodni! Nehéz feladat. Nem tanítják az egyetemeken. Sőt. Amit ott tanítanak, az félrevezető. Maga hisz annak; amit tanult az egyetemen? Ne nevéssen! Egyezünk meg ötven százalékban! Annál többet ne higgyen. De a nagynénjének, ugye, elhitt mindent? Aki nyilván nem járt egyetemre, de megvolt a magához való esze, és arról beszélt, amit látott és tapasztalt? Kinek hisz jobban, hogy milyen idő lesz holnap? A meteorológusoknak vagy a parasztoknak?

– *Professzor asszony, ön is úgy találja, hogy földünkön Afrika a legreménytelenebb, tragikusan reménytelen kontinens? Az AIDS, éhínség, járványok és a többi szörnyűség miatt?*

– Hogy Afrikát hatalmas bajok sújtják, az biztos. De ha már a tragikus szót említette, nekem úgy tűnik, hogy bolygónk legtragikusabb része nem Afrika. Hanem a Nyugat. Hogy miért? Afrika a tapintható

tragédia szárazföldje. Vagyis valami, amire rátehetem a kezem, és ha lehetséges, meggyógyítom. De ha valami megfoghatatlan baj, mert nem az anyagi szféra tartozéka, hanem a szellemi világé, az a valóban tragikus. Az ember nem tudja, hol kezdje a gyógyítást. Vegyünk egy példát. Ön megérkezik Kongóba, és megállapítja, hogy rossz az oktatás. Rendben, mondja. Ez azt jelenti, folytatja, hogy meg kell javítani. És az oktatás egy nap jó lehet. De térjünk vissza a Nyugathoz. Hány ember van itt, akinek gyönyörű háza van, drágábbnál drágább kocsijai, miközben reménytelenül, gyógyíthatatlanul depressziós már tíz éve? A rossz oktatást ötven év alatt meg lehet javítani. De ha valakinek a fejében valami nagyon el van rontva, azt nem lehet meggyógyítani. Az afrikai gyerekek már többé-kevésbé tudják, mit jelent a tanulás. És tanulni fognak. Egy húszéves nyugati diáknak mi a célja? Hogy az asztali számológépe mellett legyen egy laptopja. Később mit akarhat? Ez a riasztó.

– *Az afrikai országok között vannak nagy különbségek annak maradványaként, hogy kik voltak a gyarmatosítók?*

– Ghánában például a britek nagyon gyorsan asszimilálták a helyieket a brit adminisztratív szervezetekhez, és ezekben az országokban nagyobb a rend, mint például Kongóban, ahol ez az asszimiláció nem történt meg. A belgák a felszabadulás napján odalökték az országot a képzetlen afrikaiaknak, és azt mondták, vezessétek. Kongóban teljes az anarchia. Mert a fejekben nem volt semmi. Ha a zsebében 15 euró van, abból nem tud harmincat adni. A belgák mint gyarmatosítók kitűnően megszervezték a gyarmatuk adminisztrációját, kongóiak nélkül. De mit adtak a kongóiaknak? Az egyetemeken az afrikanistáknak persze mindezt nem tanítják, ami baj. Amit tanultam, egyszerűen kilöktem a fejemből. Mert láttam, hogy a valósághoz semmi köze. És hogy a valóságot másképpen kell megközelíteni. De ha ön úgy gondolja, hogy az a helyes, amit az egyetemen tanítanak, és nekem nincs igazam, az egy csöppet sem érdekel. Az a maga baja.

– *Ellenkezőleg. Le vagyok nyűgözve.*

– Tudja, hogy voltak olyan gyarmatosítók, akik a gyarmatosítottaknak az adminisztratív és szociális rendszerbe való bevonásával érdeklődni kezdtek a helyi kultúra iránt? 1939-ben egy ghánai Oxford-

ban már tanította a Ghánában honos nyelveket. Tudja, hogy Belgiumban 1981-ben én voltam az első afrikai, aki egyetemi állást kapott? És beléphettem „a tudományos életbe”. Ami persze azt jelenti, hogy az ember azt ismétli, amit másoktól hall. Mert ha nem, akkor vége a tudományos karrierjének.

– *A többi gyarmatosító hogyan viselkedett? Franciák, spanyolok...*

– Melyik afrikai országot gyarmatosították a spanyolok?

– *Marokkó északi részét.*

– De csak rövid ideig maradtak. Ők Latin-Amerikában végeztek alapos munkát. Olyan elképesztő népirtást hajtottak végre, amelyre a történelemben nemigen van példa. Ha a valódi, hangsúlyozom, a valódi történelmet tanulmányozzuk, elkezdünk kételkedni Isten létében.

– *Nagyon súlyos szavakat mond.*

– Ennek ellenére hiszek Istenben. Nem vagyok ellene. De a történelem tapasztalata kételyeket ébreszt bennem. Ha Isten mindenható, miképpen magyarázható, hogy nem emeli fel a kisujját sem, amikor népeket irtanak ki? Ha öt gyerekem valamelyikét komolyabb baj éri, alig bírom ki. Úgy érzem, meghalok. Akkor Isten hogyan viseli el gyermekei megtizedelését? Miért néz rám így? Megsértettem?

– *Nem. Csak ha nem hiszünk Istenben, szívszorongatóan egyedül maradunk. Egyedül maradnak a kongóiak, a magyarok, a belgák. Népként és egyenként. Nem tud kibúvót adni Istennek? Nem tud teológiai vagy teleológiai okot feltételezni tétlensége mentegetésére?*

– Nem. Semmiképpen sem. Egy népirtás nem lehet hasznos vagy funkcionális. Isten szemszögéből sem. Főként, ha ezt teológiai szempontból akarjuk megmagyarázni. Az már tiszta pogányság lenne. Különben is a teológia zárt rendszer, és amiről én beszélek, az nem zárt.

– *Tudja, professzor asszony, hogy mi a legnagyobb baj ezzel az interjúval? Hogy valahol be kell fejezni.*